

Важливість і життєва необхідність духовного керівництва для православного християнина на шляху до Царства Небесного

священик Андрій Хромяк

Стаття присвячена найголовнішій меті життя православного християнина – спасінню душі. У статті розглядається важливість у цій справі священника-духівника, який, сам знаючи основи православного вчення, веде своїх духовних чад до обителів Небесного Отця.

***Ключові слова:** християнська свобода, духовний отець, духівник, Православна Церква, особистість, самовизначення, старець, воля, благодать, Царство Боже.*

Необхідність у керівникові-отцеві очевидна сама собою. Усякому, хто починає шукати спасіння, не можна братися за цю справу самому або здійснювати своє спасіння за своїм розумінням і бажанням. Вступивши на новий, абсолютно невідомий їй шлях, людина у своїх блуканнях уподібнюється чоловікові, який ходить у темному лісі, не знаючи дороги. Як же можна наважитися лікувати самого себе в духовних хворобах, найтонших, коли і тіла свого не тільки звичайні хворі, але й лікарі самі не лікують? Як і кожному мистецтву ми навчаємося під пильним керівництвом наставника, щоб стати чи то художником, чи архітектором, так і справа спасіння є мистецтвом із мистецтв і наукою із наук. Як же можна обійтися тут без учителя?

Назва «*духовний отець*», «*духівник*» – чернечого походження. Письменники IV і V століть «*духівниками*» називають досвідчених подвижників. Преподобні Марк Постник, Єфрем Сирін, Іоан Пророк, Ніл Синайський, св. Іоан Ліствичник говорять про «*духовного отця*» в тому значенні, у якому ми вживаємо тепер поняття «*старець*». При всій різноманітності в слововживанні термін «*духо-*

вний отець» у християнській писемності з V допочатку IX століття найчастіше позначав монастирського старця.

Елементи старецтва можна вже побачити в харизматичних явленнях проявах століть християнства. Ці харизматичні прояви повторилися серед древнього чернецтва, і старці були носіями цих харизм – особливих дарів Святого Духа, що подаються людині безпосередньо від Бога за особистою заслугою. Право ж в'язати і розрішати, чи «владу ключів», вони трактували як дар найвищий, як досконалість обдарувань. Духовний отець позначає собою не священика, не виконавця єпископського доручення; це звичайний монастирський старець, якийнайчастіше не перебував у священному сані, обов'язковий наставник ченця, самостійно поставлений в монастирі і вільно обраний учнем.

За думкою митрополита Калліста Уера, три дари особливо характерні для духівника¹. Перший із них – прозорливість і розважливість, здатність проникати в таємниці сердець і розуміти їхні приховані глибини, яких не усвідомлюють самі їхні власники. Погляд духовного отця проникає крізь ті звичні жести, під якими ми приховуємо нашу справжню особистість від інших і від самих себе; залишаючи позаду всі ці звичайні дрібниці, старець стикається віч-на-віч з неповторною особистістю, створеною за образом і подобою Божою. Ця здатність – духовна, а не фізична; не якесь екстрасенсорне сприйняття або дар яснобачення, а плід благодаті, що передбачає зосереджену молитву і безперервну аскетичну боротьбу. Коли хто-небудь приходить до старця, вінуже знає – безпосередньо і точно, що той хоче почути. Сьогодні ми переповнені словами, але в переважній більшості випадків це тільки слова. Старець же вимовляє небагато слів, а іноді й зовсім нічого не говорить, але цими кількома словами або своїм мовчанням він здатний змінити весь напрямок життя людини. У Віфанії Христос сказав усього три слова: «Лазарю, вийди геть!» (Ін. 11, 43), але ці три слова, сказані владно, змогли повернути мертвого до життя. В епоху ганебного знецінення мови надзвичайно важливо заново відкрити силу слова, а це означає – заново відкрити сутність безмовності не як паузи між словами, а як однієї з первинних реальностей буття. Більшість учителів і проповідників занадто багато говорять, старець же відрізняється небагатослівністю в розмові.

¹ Калліст (Уер), *еп.* Внутреннее Царство. – С. 170.

Але щоб слово мало силу, необхідний не тільки той, хто говорить з авторитетом особистого досвіду, але й той, хто слухає з ревною увагою. Той, хто запитує старця просто з цікавості, навряд чи отримає від відповіді велику користь, але той, хто приходить з гарячою вірою і з щирою глибокою потребою, може почути слово, яке перетворить усе його єство. Мова старця здебільшого проста у своєму словесному вираженні і позбавлена літературної вишуканості; поверхневому слухачеві вона часто здається нудною і банальною.

Дар прозорливості проявляється в духовного отця в практиці так званого «*одкровення помислів*». У ранній чернечій традиції послушник зазвичай щодня сповідав своєму отцеві всі помисли, які приходили до нього протягом дня. Одкровення помислів набагато ширше, ніж сповідання гріхів, тому що включає в себе ще й повідомлення думок і бажань, які послушнику можуть здаватися безневинними, але в яких духовний отець може побачити приховану небезпеку або якийсь особливий знак.

Наділений даром прозорливості, духовний отець не просто чекає, коли послушник повідомить йому про себе, а сам відкриває йому його помисли, приховані від нього самого. Прп. Серафим Саровський іноді відповідав на питання ще до того, як відвідувач міг його задати². У багатьох випадках його відповідь здавалася зовсім недоречною, навіть безглуздою, і що не відповідала бажанню того, хто запитував, бо прп. Серафим відповідав не на те питання, яке відвідувач тримав в умі, а на те, якеварто було поставити. У всіх таких випадках прп. Серафим покладався на внутрішнє осяяння від Духа Святого. За його словами, він намагався не вирішувати наперед, що сказати у відповідь, тому що тоді, коли робив так, його відповідь була просто людською думкою, яка може бути помилковою, а не думкою від Бога.

Другим даром духівника є здатність любити інших і робити їхні страждання своїми. Про одного з єгипетських старців коротко і просто сказано: «*У ньому була любов, і багато хто приходив до нього*». У ньому була любов – ось що необхідно для духовного керівництва. Безмежна проникливість у таємниці людського серця, якщо позбавлена люблячого співчуття, виявиться швидше згубною, ніж плідною. Хто не здатний любити інших, не зможе їх зцілювати.

² Преподобний Серафим Саровський. Життя і повчання. – С. 49.

Третій дар духівника – здатність змінювати людські обставини, матеріальні та нематеріальні. Дар зцілення, яким володіли багато старців, – один із аспектів цієї здатності. Говорячи в найзагальнішому значенні, старець допомагає своїм учням сприйняти світ як створений Богом, якого Бог бажає, щоб він існував. Істинний старець вбачає присутність Творця в усьому творінні і допомагає іншим бачити це. Для людини, що живе в Бозі, немає нічого посереднього і повсякденного: вона споглядає все у Фаворському світлі, осяяному любов'ю Христа. Цей стан уже можна назвати зміною, метаморфозою. Як єпископ чи священик, що звершує таїнство Хрещення, стає справжнім духовним отцем охрещеного, допомагаючи йому народитися в нове життя, так і духівник допомагає своєму духовному чаду, ученику, народитися в повноту цього життя³.

Також варто відзначити, що стосунки між духівником і його чадом не односторонні, а взаємні. Коли старець дає учням можливість бачити, чим вони є в дійсності, вони відкривають його для себе як духівника. У більшості випадків, подвижник не усвідомлював себе покликаним бути старцем, поки до нього не приходили інші, просячи його керівництва. Ця взаємодія у відносинах старця і учня триває завжди. Духовний отець зовсім не має точної програми, яка акуратно виконувалася б крок за кроком і нав'язувалася б щоразу одним і тим же чином. Навпаки, істинний старець буде говорити різне різним людям; оскільки ж його слова на найглибшому їхньому рівні не є його власними, а словами Духа Святого, він заздалегідь не знає, що буде говорити. Старець керується не загальними правилами, а виходячи з конкретної людської ситуації. У кожну ситуацію він і його учень входять разом, і ніхто з них не знає наперед точно, яким буде результат, але обидва очікують просвічення від Духа. І обидва вони – духовний отець так само, як і його чадо – повинні вчитися в дорозі.

Бажаючи виключити будь-який механічний примус, багато духовних отців на християнському Сході відмовлялися давати своїм учням правила життя, набір заповідей, які можна було б застосовувати автоматично. Завдання духовного отця – не знищити свободу людини, а допомогти їй побачити істину про себе; не пригнічувати особистість, а дати їй можливість відкрити себе, досягти повної зрілості і стати

³ Плакида (Дезей), архим. «Добротолюбие» и православная духовность. – С. 156.

тим, ким вона в дійсності є. Якщо ж іноді духовний отець вимагає безроздільного і, мабуть, «сліпого» послуху від своїх учнів, це ніколи не є для нього самоціллю і не робиться з наміром поневолити їх. Мета цієї свого роду «шокотерапії» полягає у звільненні учня від його помилкової та ілюзорної «самості», щоб він міг досягти справжньої свободи. Духовний отець не нав'язує йому власні ідеї і спосіб життя, а допомагає учневі знайти саме його, учня, унікальне покликання. Тому в порадах, які дає духовний отець своїм чадам, він повинен зберігати нашу свободу, оскільки Бог не шукає собі рабів, а шукає Собі дітей, братів, сестер⁴.

І нарешті, те головне, що духовний отець дає своєму учневі, – не звід записаних чи усних правил, які є не медитативною технікою, а особистими взаєминами. У рамках цих стосунків авва зростає і міняється так само, як і його учень, тому що Бог веде їх обох. Часом він може забезпечувати учня докладними усними вказівками, включаючи точні відповіді на конкретні питання. В інших випадках він відмовиться відповідати взагалі – або тому, що вважає, що дане питання не потребує відповіді, або тому, що сам поки не знає, що треба відповісти. Але всі такі відповіді – або відмови відповідати – завжди даються в рамках особистих взаємин. Багато речей неможливо виразити в словах, але можна передати при безпосередньому особистому спілкуванні. За свідченнями преподобного Силуана Афонського, духовний отець, просвітлений благодаттю Божою, завжди радіє, коли Господь приводить до нього якусь душу на покаєння, і через дану йому благодать лікує цю душу, оскільки за це він отримає від Бога велику милість як добрий пастир своїх овець⁵.

Усі священники мають рівну владу як виконавці таїнств, тому, у принципі, християнин може сповідатися в будь-кого з них і зовсім не зобов'язаний мати «свого» духівника. Але нерідко буває так, що хтось відчуває особливу прихильність до якогось священника і намагається, як правило, сповідатися в нього. Це не обов'язково, але в цьому є сенс, тому що такого прихожанина священник запам'ятовує, знає обставини його життя, знає його родину, знає, до яких спокус він найбільш

⁴ Антоній (Сурожский). митр. Пастирство. – С. 184.

⁵ Софроний (Сахаров). архим. Преподобный Силуан Афонский. – С. 383.

схильний, і між ними виникає душевний зв'язок, який може бути дуже корисним для прихожанина.

Іноді, кажучи про духівника, вживають вираз «духовний отець», але людина не стає духовним сином або дочкою (духовним чадом) священика тільки тому, що постійно в нього сповідається. Відносини духовної спорідненості виникають тоді, коли людина відчуває, що серце духівника відкрите, що Бог любов'ю, молитвами та настановами духівника хоче його спасти. Тоді людина звертається до духівника з проханням бути його духовним отцем. Це дуже відповідальний крок, тому що, якщо зміна духівника – звичайна справа, то зміна духовного отця завжди душевна і духовна травма для обох. Духовний отець, як і рідний, повинен бути один на все життя, тому, перш ніж проситися в духовні чада, потрібно помолитися Богу про напоумлення, щоб Він або затвердив у серці бажання, яке виникло, якщо воно істинне, або вигнав його із серця, якщо воно не від Бога. Тільки якщо після багатьох молитов синівське ставлення утвердиться в душі, можна звернутися до священика з проханням прийняти в духовні чада. Тут потрібна велика обережність, оскільки велика користь буває людині, якщо Бог пошле їй духовного отця. І тільки тоді між духовним отцем та духовним чадом можуть будуватися стосунки на почуттях довіри та любові, як це буває в лікаря та хворого, який очікує лікування та зцілення⁶.

Митрополит Сурожский Антоній (Блюм) говорив, що послух не полягає в тому, щоб по-рабськи виконувати накази священика, навіть якщо вони подаються у формі порад. Послух – від слова «слухання», і мета послуху – навчити людину відірватися від власних думок, від власного ставлення до речей і вслухатися в те, що говорить їй інша людина: тут починається послух, і він стосується не тільки церковної практики, а всіх взаємин між людьми⁷. Здебільшого, коли з нами говорить людина, ми її майже не слухаємо, тому що, поки вона говорить, ми готуємо відповідь на її слова. Ось тут починається перевищення себе. Коли людина з тобою говорить, закрий свій розум до всіх власних думок і вслухайся в її слова, вслухайся так, щоб зрозуміти, як вона їх вимовляє, щоб вловити той зміст, який вона вкладає в ці слова,

⁶ *Иерофей (Влахос), митр.* Православная психотерапия. – С. 93.

⁷ *Антоний Сурожский, митр.* Пути христианской жизни. Інтернет-посилання: http://azbyka.ru/otechnik/Antonij_Surozhskij/puti-hristianskoj-zhizni/#0_5

а не тільки звук. І тільки коли ці слова дійдуть до твоєї свідомості, коли ти їх зрозумієш, коли ти їх сприймеш як свідчення досвіду, тільки тоді можна відкрити двері у власний розум, серце, досвід і відгукнутися на них. Але поки людина з тобою говорить, треба чути тільки її, а цього ми здебільшого не вміємо робити. Як я сказав, поки людина говорить, ми вже готуємо відповідь і тому не чуємо не те що її слів, не чуємо того, що вона хоче нам передати. Бо дуже часто слова неповноцінні, слова лише частково передають те, що людина хоче висловити, а ми маємо прислухатися.

Якщо ж людина перебуває без живого благодатного духовного керівництва, то змушена звертатися до книжного керівництва: святих отців, канонів і літургійного Передання Церкви. Необхідно пам'ятати, що ні святіотці, ні тим більше святі канони, складені в зовсім інших умовах, при всій нашій повазі до них, зовсім не можуть вирішити всіх наших проблем, не дають нам ні буквальних рішень, ні конкретних порад, особливо, якщо ми вириваємо із загального канонічного полотна лише окремі нитки цитат і правил. Церковна спадщина впливає на наші вчинки та думки лише опосередковано, виховуючи справді християнські почуття і зміцнюючи волю. Апостол наказав наслідувати віру наших наставників, а не буквально копіювати їхні вчинки (Євр. 13, 7). Таке опосередковане керівництво святоотцівською спадщиною неминуче відкриває перед нами цілий спектр рішень у залежності від того, як ми самі зрозуміли дух нашого і «того» часу, на яких взагалі отців ми орієнтуємося і чи відповідають їхні настанови нашому способу життя, тобто, простіше сказати, чи для нас, що існуємо у світі XXI столітті, писали кожне своє слово святі Отці.

Список джерел і літератури:

1. *Біблія*. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1416 с.
2. *Антоній (Сурожський), митр.* Пастирство. – Таганрог: Издатель Е. А. Сухова, 2005. – 460 с.
3. *Антоній Сурожський, митр.* Пути христианской жизни. Інтернет-посилання: http://azbyka.ru/otechnik/Antonij_Surozhskij/puti-hristianskoj-zhizni/#0_5

4. *Иерофей (Влахос), митр.* Православная психотерапия. – Спасо-Преображенский Мгарский монастырь. 2004. – 366 с.
5. *Каллист (Уэр), еп.* Внутреннее Царство. – К.: Дух і Літера, 2003. – 273 с.
6. *Плакида (Дезей), архим.* «Добротолюбие» и православная духовность. – М.: Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, 2006. – 384 с.
7. *Серафим Саровський, преп.* Житіє і повчання. – К.: Києво-Печерська Успенська Лавра, 2011. – 102 с.
8. *Софроний (Сахаров), архим.* Преподобный СилуанАфонский. – Сергиев Посад: Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2006. – 464 с.